

Rudolfínská akademie
Asociace starožitníků, o. s.

Z Á V Ě Ř E Č N Á P R Á C E

**„Nálezy nejstarších hracích karet v Čechách a na Moravě“
(od nejstarších dob do r. 1620)**

Praha 2010/2011

Mgr. Petr Bílý

P r o h l a š u j i, že tuto závěrečnou práci jsem vypracoval sám s použitím uvedených pramenů.

Za odborné konzultace děkuji Ing. Vladislavu Šedivému, sběrateli karet a karetních kolků.

Za souhlas s publikováním materiálu k nálezům karet v interiéru františkánského kláštera v Kadani děkuji PhDr. Radimovi Vondráčkovi, řediteli odd. knih a užité grafiky UPM v Praze.

Za souhlas s publikováním materiálu k nálezům karet ve Vladislavském sále Pražského hradu děkuji p. Josefu Matiaškovi, vedoucímu archeologického výzkumu ve Vladislavském sále na pražském hradě.

V Praze dne 27. dubna 2011

Mgr. Petr Bílý

O b s a h :

I. Cíl Práce	 3
II. Úvod - typy a způsoby výroby hracích karet	 5
III. Nejstarší doložení výrobci karet	10
IV. Nálezy hracích karet u nás	11
Apendix 1: České karty v cizích zemích	
Apendix 2: Hofämterspiel	
V. Závěr	31
Použité prameny	32

I. Cíl Práce

Účelem této práce je poukázat na aktuální stav nálezů hracích karet v českých a moravských zemích a provést jejich základní zmapování a klasifikaci. Tato potřeba vyrůstá ze dvou základních faktů, a to jednak ze skutečnosti, že od prvních nálezů nebyl proveden jejich soupis a ani jiný rozbor a jednak z faktu, že v období cca posledních 15ti let došlo u nás k několika dalším nálezům, které nebyly žádným způsobem zpracovány. Je zřejmé, že vzhledem k času, který je na zpracování tématu k dispozici, k rozptýlení jednotlivých nálezů po celé ČR a jejich vzácnosti (objednání se k badatelskému průzkumu a vyhledání předmětů z depozitářů jednotlivých institucí) nebylo možné podrobit rozboru veškeré známé nálezy karet na našem území. To je badatelský úkol, který je zajisté potřebný, ale zejm. časově velmi náročný. Práce proto pracuje s fakty, které již byly publikovány a snaží se je utřídit a zkoumat je jiným pohledem než historiografie konce 19. století a poloviny století dvacátého. Stav poznání doplňuje o nálezy nové a v co možná v nejširší míře kompletuje nálezy hracích karet na našem území s tím, že poukazuje i na ty, které dosud nebyly nijak badatelsky ošetřeny. Významnou snahou pak je vytržít ze všech nálezů ty, které jsou prokazatelně českého původu (byly vyrobeny českými výrobci nebo vznikly na území zemí koruny české), ty u kterých je takovýto původ možný a v případě potřeby korigovat některé dosud zastávané názory.

Informace o hracích kartách, pokud vůbec jsou, mají pouze formu článků v novinách a časopisech. Bohužel obvykle postrádají patřičnou odbornou erudici (výjimku tvoří např. článek Hájkové M. „Homo ludens pragensis“, Archeologické rozhledy 1997). O některých nálezech nebyla veřejnost informována vůbec. Orientaci v této problematice ztěžuje i rozstříštenost a nejednotnost starších pramenů (počínající již v pramenech z konce 19. st.).

Diskusi a nové zhodnocení této problematiky by měl pomoci otevřít i nález zásadního významu, realizovaný v r. 2009 při rekonstrukci Vladislavského sálu na pražském Hradě, který by mohl napomoci k tomu, aby na hrací karty již nebylo nahlíženo pouze jako na historicky okrajovou záležitost či pouhou zajímavost.

Historické prameny však jasně ukazují na to, že karty se u nás vyráběly a hrály od 14. st. (od r. 1354 je v Praze usazený kartýř Johann Kreysel) a že naše karty patří k nejstarším v Evropě.

Zkoumané období bylo stanoveno s ohledem na fakt, že rozvoj řemesel, včetně řemesla kartýřského byl na dlouhou dobu přerušen třicetiletou válkou a po konsolidaci hospodářských poměrů po jejím skončení píše dějiny řemesel novou kapitolu.

II. Úvod - typy a způsoby výroby hracích karet

II.1 Typy karet

V průběhu historie karet se postupně stabilizovaly v jednotlivých oblastech hrací kameny, jejich obrazy a specifické karetní výjevy (zejm. u figur a es). Hovoříme o karetních typech s tím, že za určující faktor považujeme vyobrazení hracích kamenů, es a způsob oblečení, postojů a zbraní, popř. jiných nástrojů v rukách figur (vojáků) a v některých případech vyobrazení králů (král obvykle sedí na trůnu, různí se však polohy nohou).

Základním rozlišovacím prvkem jsou barvy (nazývané též hrací kmeny, pionty), v zásadě se jedná o 4 druhy:

1/ Barvy německé (žaludy, kule, červené a zelené), které všichni známe z mariášových karet

Zvláštní postavení v této skupině mají karty **Stukeley typu**. Tento typ se od ostatních výše uvedených vzorů liší tím, že jeho jméno není založeno na místě jeho vzniku, ale podle jeho objevitele Dr. Stukeleye. Ten v r. 1763 koupil antikvární knihu, v jejíchž lepenkových deskách našel nátiisk karet z r. 1471. Typickým znakem těchto karet je vyobrazení jednorožce na žaludském esu, (alternativně lva se stuhou). V lokalitách s hornickou tradicí je na těchto kartách možné nalézt i hornické prvky (zkřížená kladívka). Právě karty Stukeley typu patří k nejstarším karetním nálezům u nás.

2/ Barvy francouzské (srdce, kára, piky, trefy-kříže) známé z rummyových karet („žolíky“), piket a taroků

3/ Barvy švýcarské (květiny, žaludy, štíty, rolničky-kule)

4/ Barvy latinské (poháry, mince, hole, meče), které se dále dělí do 2 velkých skupin - na skupinu italskou a skupinu španělskou (rozdíl je v tom, že u italského typu jsou meče rovné a u španělského typu jsou meče zahnuté). Jejich emblematické nalezneme především na trappolových kartách a na kartách tarotových.

5/ Ostatní. Jiné hrací kameny můžeme najít v zemích ležících mimo Evropu, v Japonsku, Indii, u indiánských a eskymáckých národů a pod.

Každá z těchto skupin se dále dělí na mnoho dalších vzorů, pojmenovaných obvykle podle místa jeho vzniku. Dělení není kodifikováno, u jednotlivých autorů se liší (Hoffmann, Mann/ová).

II.2 Technický postup výroby karet

Samotný způsob výroby karet prošel v průběhu staletí, po která se karty zhotovují, vývojem, který je v přímé souvislosti s rozvojem techniky tisku a v závislosti na výrobě papíru.

V Evropě se před rozšířením tisku karty malovaly ručně, a to profesionálními malíři. Každý karetní list byl tedy originál a celá karetní hra měla značně vysokou cenu, takže karty si mohli pořídit jenom nevyšší společenské vrstvy – panovníci a vysoká šlechta. Doklady o tom nacházíme v účetnictví panovnických dvorů, např. zápis o nákupu karet vévodou brabantským (1379) a především francouzským králem Karlem VI., který v r. 1392 zaplatil za zhotovení sady karetních listů malíři Jacqueminovi Grigonneurovi částku 65 sous (karty byly částečně malovány zlatem).

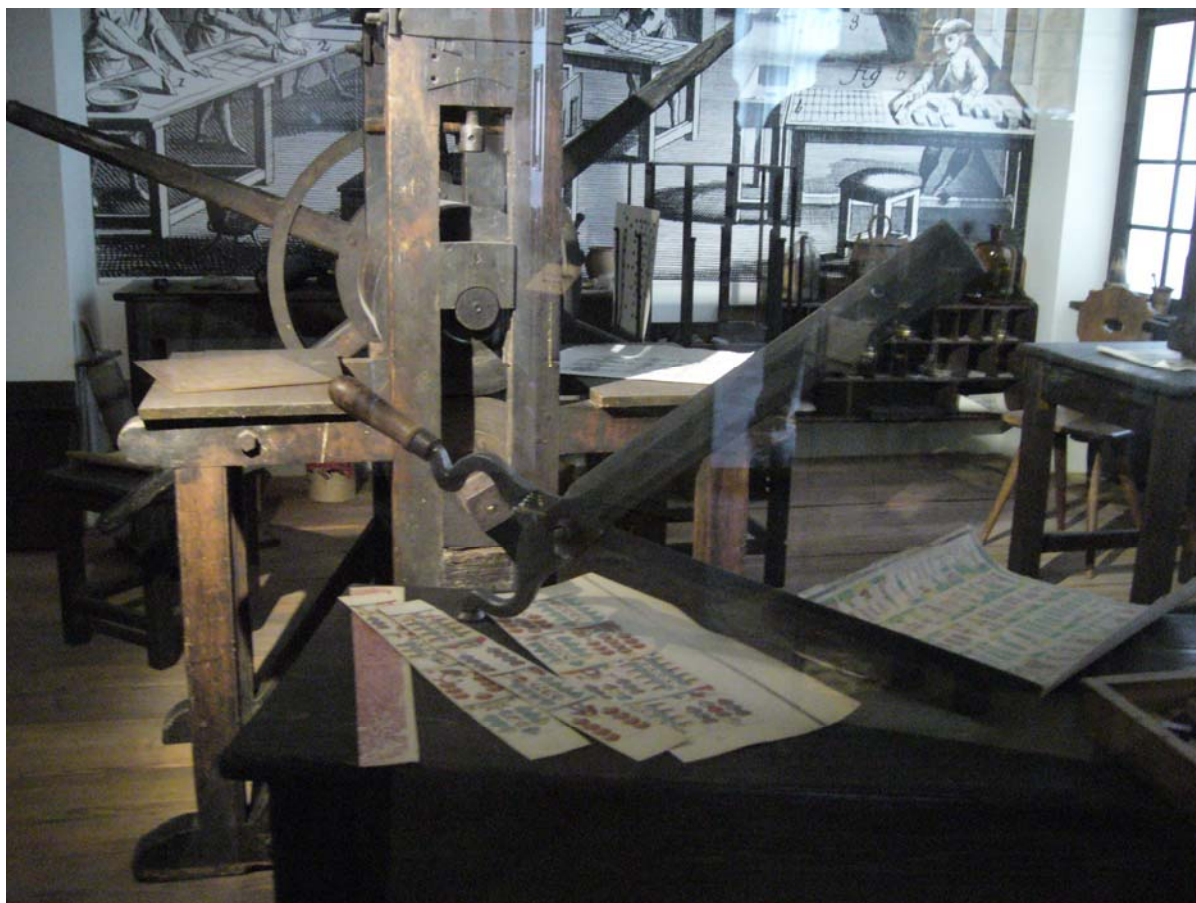
V polovině 15. st. (po r. 1445) „vynalézá“ J. Gutenberg knihtisk, který umožňuje relativně rychlé vytváření značného množství identických obrázků a textů. První jím vydanou knihou je samozřejmě bible, nicméně nová technologie umožňuje rozmnožování i tisků s náměty církevními (svaté obrázky), ale i ryze světskými, mimo jiné i karet. Je velmi důležité mít na paměti, že na karty vydané do r. 1500 je nutno hledět, stejně jako na ostatní tisky z této doby, jako na **prvotisky** a jejich hodnota je prakticky muzeální.

Nejstarší grafickou technikou vůbec je **dřevoryt**, který zprvu používal k tisku knih, resp. jednotlivých stránek jako celku, (tzv. blokové knihy). Nejstarší dřevoryty byly vytvořeny jedinou osobou, a to od grafického návrhu ztvárňovaného obrazu, jeho vyrytí do špalíčku dřeva, samotný tisk i jeho případná kolorace. Postupem času se na jednotlivé činnosti tohoto procesu vytvářeli specializovaní „živnostníci“, z nichž se každý jistou měrou podílel na celkovém produktu. U výroby karet je tato spolupráce zvláště markantní, a to až do té míry, že samotnou podstatou činnosti kartýře je jednak příprava papíru pro tisk a dovytváření finální podoby výrobku, kolorování, rozstřihání archů na jednotlivé karetní listy a jejich další úprava (apretace, zlacení apod. v závislosti na stupni požadované kvality a míře luxusnosti). Z hlediska grafických technik patří dřevoryt mezi techniky tisku z výšky, kdy se na papír otisknou ty plochy, které z tiskového špalíčku (štočku) vystupují (prakticky se jedná o princip na kterém funguje razítko). V dobách před rozšířením tiskového listu se na navlhčený papír prostě na štoček přitiskl rukou, což se ve výsledku projevovalo nestejnou silou otisku na různých místech tiskové plochy (některé linie byly vytištěny silněji, některé slaběji). Jako materiál se původně využívalo dřevo ořešáku a hrušky, až v 19. století se jako důsledek výroby kvalitnějších rydel z oceli začalo používat ještě tvrdší dřevo bukové a zimostřezové.

[illegible]

Four photographs of a square wooden block, likely a printing plate, showing different carved designs. The top-left view shows a complex interlocking geometric pattern. The top-right view shows a simpler design with four heart-shaped or floral motifs arranged in a square. The bottom-left view shows a design with four heart-shaped motifs arranged in a square, similar to the top-right but with different internal details. The bottom-right view shows a design with a central vertical element and two heart-shaped motifs on either side. The wood is dark and shows signs of wear and staining.

Dřevěné štočky pro tisk karet

Kartýřská dílna, Muzeum karet v Altenburgu, v popředí kartýřské nůžky

Opačnou skupinu grafických technik představují otisky pořizené **tiskem z hloubky** (také hlubotisk). Výtvarník vyryje do kovové desky obraz, deska se následně potře tiskařskou barvou, po té se barva setře a deska se silně přitiskne na papír (lisem) kam se otiskne obraz. Hloubky obrazu se u obrazu dosahuje šrafováním. Výsledkem je kvalitnější otisk obrazu než u dřevorytu, kresba je jemnější, nicméně tato technologie je dražší a byla kartýři využívána v daleko menší míře než levnější dřevoryt.

Zcela novou - revoluční reprodukční technologií pak byla **litografie**, starší označení kamenotisk však lépe vystihuje princip na kterém je tato technika založena. Tisk je prakticky založen na neslučitelnosti mastnoty a vody. Na tiskovou desku, obvykle z pórovitého vápence je mastnou křídou, popř. tuší zrcadlově obráceně nakreslen obraz, poté se deska navlhčí a naleptá kyselinou a opětovně namočí. Kyselina naruší vyleštěný povrch vápence, který se stane znovu porézní a je schopen absorbovat vodu, která vnikne do míst, která nesou pokryta

kresbou a tato část plochy se nevytiskne. Nejstarší litografický list je z r. 1797. Tiskne se tedy **z plochy** litografického kamene.

Tyto techniky, tedy tisk z výšky a z plochy uvádím pouze pro úplnost, tisk z plochy byl ve zkoumaném období zcela vyloučen a tiskem z hloubky se zhotovovaly pouze výjimečné karty, určené pro dvůr či vysokou šlechtu a jejich autory byli nezřídka přední umělci své doby.

Staré karetní hry se kolorovaly pomocí šablony (dříve používaný termín patrona dnes působí opravdu archaicky a nevystihuje přesně technologický postup). Kartýř měl k dispozici nátisk s obrysy jednotlivých karetních listů na kterých jednotlivá pole vyplňoval barvou. Šablona nebyla nic jiného než karton tvrdého papíru, naolejovaného, popř. ještě ztuženého lakem ve kterém byly vyřezány prostory shodné s místem, které mělo být vybarveno. Šablona se pak přiložila na arch s nátiskem karet a přetřela se požadovanou barvou. Pro každou barvu se používala samostatná šablona. Na některých exemplářích karet kolorovaných tímto způsobem jsou patrné tahy štětcem. Záleželo na pečlivosti mistra jak přesně a pevně šablonu k archu přikládal a tím jak precizního vybarvení (často velmi malých ploch, např. péro na klobouku) dosáhl.

Jako barvy sloužily kartýřům jak přírodní suroviny tak primitivní chemikálie, mnohdy podomácku vyrobené. K výrobě karet byly používány i dovážené barvy a lazury, které však byly drahé.

Žlutou barvu získával karetní mistr z odvaru z rostliny *Curcuma longa*, zelenou z roztoku měďenky v octě či vývaru z řešetáku, k získání karmínově červené barvy sloužily sušené mexické mšice považené v amoniaku (který se prozaicky získával odpařováním moče). Štáva z Vraniho oka smíchaná s gallesovými kulkami poskytovala barvu modrou, tu bylo možné získávat i z lazurového kamene, který však patřil mezi velmi exkluzivní zboží a exkluzivní tedy byla i jeho cena.

Okolorované karetní archy se sušily a po úplném vyschnutí se dále povrchově upravovaly, aby při hře nedocházelo k jejich nadměrnému opotřebení - karty se apretovaly (lakem, benátským mýdlem, kaseinem). Následně se karty vyleštily - buďto skleněnou koulí nebo vyleštěným achátem. Po vyleštění se rozstříhávaly na jednotlivé listy. Ačkoli se nám bude zdát nepravděpodobné, rozstříhávání archů na jednotlivé listy se provádělo ručně za pomoci velkých nůžek (velké nůžky jsou ostatně emblematickým znakem z dobových vyobrazení kartářů). Přesto staré karty nemají zjevné velikostní rozdíly mezi jednotlivými listy, ta přesnost je mnohdy až zarážející. Je pravda, že některé finální výrobky se dále dorovnávaly, ale obyčejným hoblíkem, i to svědčí o mistrovské řemeslné zručnosti.

III. Nejstarší doložení výrobci karet

Výrobou karet se jako primárním zdrojem obživy zabývala poměrně nepočetná skupina řemeslníků, výroba byla až do počátku 20. stol. prováděna manufakturně, mnohdy v domácích podmínkách, popř. byla tuto činnost vykonávána pouze příležitostně (obvykle před jarmarkem nebo trhem) a výrobce karet měl za své hlavní povolání jinou činnost.

To je jeden z důvodů proč máme o kartýřích z období od 15. do konce 19. stol. poměrně málo zpráv. Podle údajů katalogu, který byl vydán u příležitosti výstavy hracích karet v Praze r. 1989, doplněný o údaje Z. Wintera (Soupis pražských malířů, iluministův a písařů knih od r. 1526 do r. 1620) bylo v Praze do roku 1620 6 výrobců hracích karet.

Po doplnění těchto základních údajů o údaje získané v oblastních muzeích, Muzeu Hl. m. Prahy, Národním muzeu, Národní knihovně, Archivu MV ČR, dalších institucích, právních předpisech, odborných publikacích, dobovém tisku i v soukromých sbírkách se podařilo zostřit tento obraz tak jak je dále uvedeno. Vzhledem ke kritickému nedostatku pramenů je však jasné, že 100% poznání všech výrobců karet na našem území se nelze dobrat a je nutné konstatovat, že po některých mistrech zůstala pouze jména v archivech a že jména (i díla) dalších jsou se vši pravděpodobností navždy ztracena.

Před r. 1620 známe několik jmen mistrů kartýřského řemesla, u kterých však neznáme žádné jejich dílo. Mezi kartýře působící v tomto období patří již zmíněný **Johann Kreysel**, který do Prahy přesídlil z Norimberku již ve 14. st., později **Bartoloměj Štika** dále mistr **Helmrych/Helmreich** (který do Prahy přichází z Norimerka) působící na Novém Městě od r. 1546, malíř a **kartýř Jakub** ze Starého Města (doložen r. 1577), **Martin ze Žitavy** (doložen r. 1543), který se také usadil na Starém městě, kde působí r. 1535 i **kartýř Petr** a **kartýř Vít**. Výrobou karet se zabýval i známý rytec (a malíř) **Joachim Sorg z Augšpurku**, signatura **I. S.** (r. 1565 působí na Malé Straně a následně vstupuje do staroměstského cechu). Dalším známým kartýřským mistrem je **Johanes Fletzel**, signatura **H. F.**

Tento soupis kartýřů se podařilo doplnit o **Mertena Meltzera**, jehož karetní hra (německé karty Stukeley typu), resp. její část je uložena v Národní knihovně ČR. Karty jsou datovány rokem 1563. Tolik o situaci v Praze.

Mimo Prahu v těchto nejranějších dobách nacházíme **kartýře Jana**, který provozoval své dílo před branami města Brna již r. 1447.

Poměrně početnou skupinu tvoří v polovině 16. stol. výrobci karet v Olomouci, kde r. 1551 působí **Asverus**. Z doby ještě starší, a to před r. 1551 působí v Olomouci **Jakub Fridich** a k r. 1519 je v této oblasti ještě doložen kartýř **Sebastian Perger**.

V Jihlavě je mezi lety 1554 - 1558 činný kartýř **Hanus**, dále **Jan Pfeifer** (následně r. 1561 **Jakub Pfeiffer**). V 80tých letech je doložen kartýřský tovaryš **Baltazar Millner**, který přešel do Jihlavy z Turnova a žádal o udělení městských práv. V Bolíkově působil **Götz Lutz**, se kterým právě Millner vedl spor o neoprávněném použití svého znaku ježka Lutzem (spor řešila jihlavská městská rada, její rozhodnutí mi není známo). Další spor, tentokrát o právo prodávat karty v Jičíně vedl Millner s kartýřem **Redyngerem** z Hradce králové (spor se dostal až před císařkou kancelář ve Vídni).

V Chebu působil kartýř **Daniel S....** (1566) a ve stejném období i **Wentzel Siegel** a rokem 1570 je datován nález karet výrobce s označením **Latzkron**.

IV. Nálezy hracích karet u nás

IV.I. Nález hracích karet z r. 1558 (na 9 červené), deponovaný v Muzeu Hl. m. Prahy, kolorovaný dřevořez. Karta se signaturou výrobce chybí, nicméně karty jsou vzhledem ke svému grafickému zpracování pravděpodobně německé provenience.

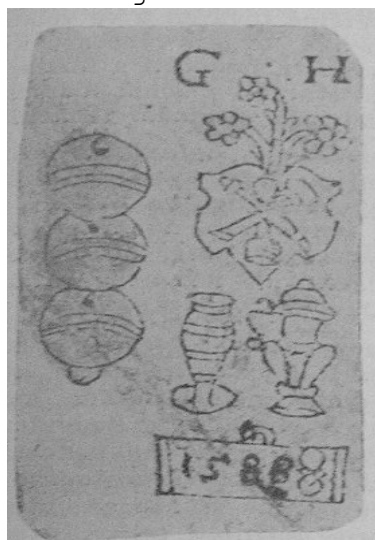
IV.2. Společně s hrou uvedenou sub IV. jsou v Muzeu hl. m. Prahy uloženy i 3 nátisky hracích karet cca z r. 1570. Jde o archy obsahující 4 x 4 karty a jsou signovány výrobcem – Latzkron (Cheb). Technika provedení je opět dřevořez, avšak vzhledem k tomu, že jde o nátisk, listy nejsou kolorovány.

IV. Nálezy karet ve věži kostela sv. Štěpána v Praze

IV.3.a. V Muzeu hl. m. Prahy jsou dále uloženy karty nalezené v r. 1879 při opravě věže kostela sv. Štěpána v Praze, jde o neúplnou hru německých karet, podle literatury datovanou 1566. Jméno výrobce a ani místo vzniku není přesně známo. Vzhledem ke skutečnosti, že společně s těmito kartami byly nalezeny další 2 neúplné hry (viz IV.3.b, c.) je možný jejich chebský původ nebo německý původ.

IV.3.b. Část hry značená na 3 kulové a datovaná rokem 1588 a signovaná monogramem výrobce G. H. Český původ nelze prokázat, s větší pravděpodobností se jedná o hru německou.

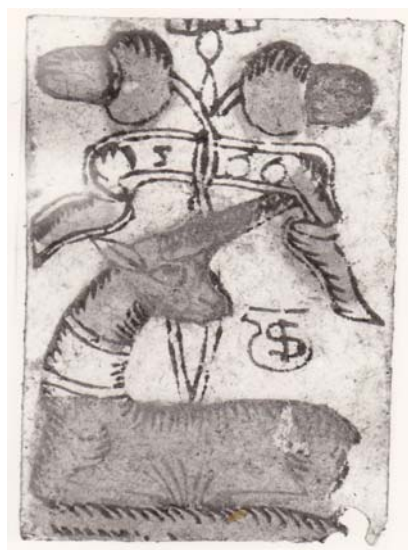

IV.3.c. Z tohoto nálezu pochází i hra s nejslavnějším českým žaludským esem, které nese jméno výrobce ve stuze a monogram D S mezi nohama medvěda. Mezi žaludskými symboly v horní části karty je nápis EGGER a datace. Protože část data je překryta obrysem symbolu žaludu, vedly se mezi sběrateli dlouho spory, zda se jedná o r. 1566 nebo 1506. Letopočet 1566 je sice „méně lichotivý“, ale vzhledem k okolnostem nálezu i nápisu samotnému mnohem pravděpodobnější. Označení výrobce je možné dále zpřesnit – známe jeho celé křestní jméno Daniel a příjmení počínající písmenem S.

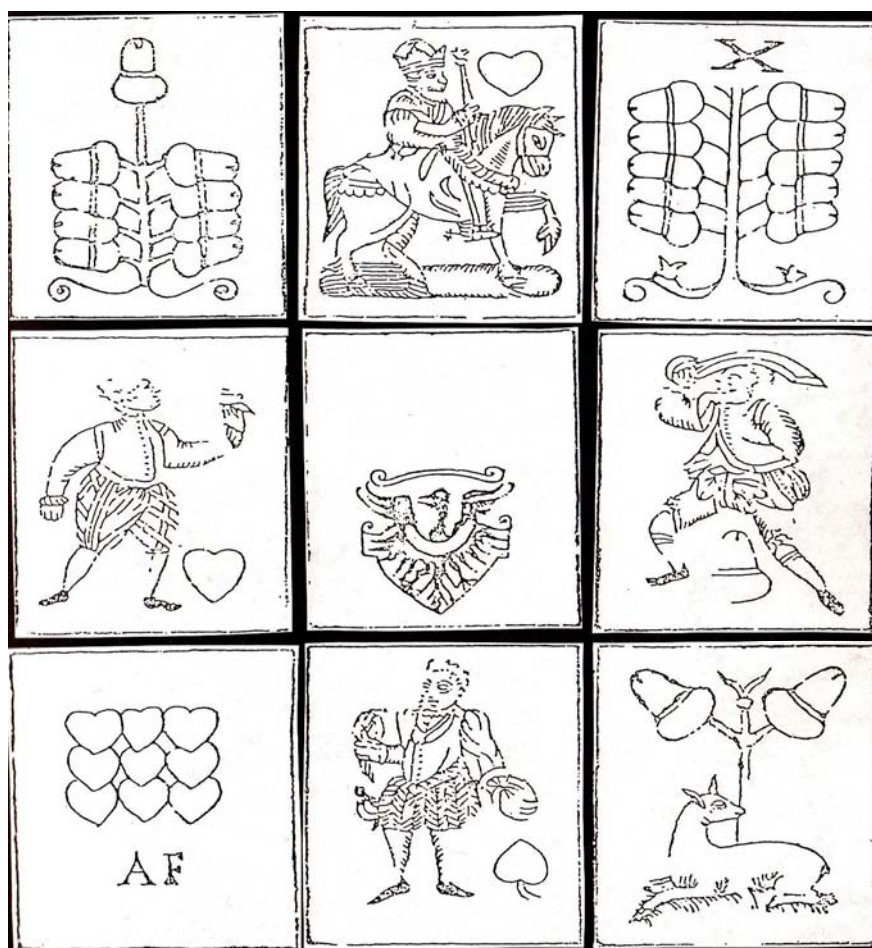
IV.4. Nekompletní karetní hra Joachima Sorga, signovaná monogramem IS a vročená 1566 (Národní muzeum).

Joachim Sorg - malíř, rytec a výrobce karet působí od 1565 v Praze na dnešní Malé Straně (Menší Město pražské), kam přichází z Ausburgu a v Praze získává městská práva. Nalezené karty patří k tzv. Stukeley typu, jsou provedeny v dřevorytu a kolorovány.

IV. 5. Zlomky hracích jednohlavých německých karet uložených v Národní knihovně. Karty jsou provedeny dřevorytem a kolorovány. V literatuře nebyly dosud popsány ani uvedeny. Jejich autorem je **Merten Metzner**, karty byly vyrobeny v Praze roku 1563. I tyto patří k Stukeley typu, karty jsou signovány plným jménem výrobce a znakem Starého Města pražského.

IV. 6. 5 nátisků archů hracích karet vyjmutých z vazeb knih Jedná se o hry kartýřů z Krakova – Martina Skorupky a Adama Fraknowitze (Adamus Frankowitz), Signatura A F na 9 červené (v držení je má Slezské muzeum v Opavě). Karty jsou tedy polského původu. Část nálezů byla vystavena v rámci výstavy Hrací karty v Praze v r. 1989. K určení původu těchto karet jsem dospěl až po seznámení s článkem „Chartarius Martinus Skorupka, his Playng-Card od 1595 and The Silesian Playnig-Cards of 1547“, jehož autorem je Richard Sabela (The Playnig-Card, Journal of the International Playing-Card Society – XXI, No 3, únor 1993), který ještě v době pražské výstavy nebyl publikovaný.

IV.7. Nálezy z Černé věže na pražském Hradě

IV.7.a. Nález z Černé věže na pražském Hradě z r. 1872.
Autor Fletzel Johann (Fletzel Hannes), datace 1606, signatura
H F

IV. 7. b. Nález z Černé věže na pražském Hradě z r. 1872.
Autor Fletzel Johann (Fletzel Hannes), datace 1616, signatura
H F

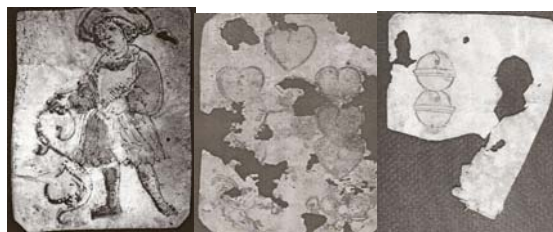
Karty Johanese Fletzela z Černé věže

Karty pocházejí z pražské dílny kartýře J. Fletzela datovaných letopočty 1606 a 1616. I v tomto případě je karty tkz. Stukeley typu, provedené dřevorytem a nekolorované. Podle podobnosti s kartami ze saského Freibergu (1584) se soudí, že Fletzel přišel do Prahy ze Saska a přinesl si s sebou i štočky na tisk karet, popř. karty do Německa dovážel. Na kulovém esu znak Starého Města, datace a signatura na žaludském esu, dále datace na 4 červené a označení výrobce plným jménem na 9 červené.

Karty z Freibergu, 1584

IV.8. Další nález z Černé věže na pražském Hradě z r. 1956. Kolorované dřevoryty neurčeného výrobce a místa původu.

IV.9. Dřevorytový nátisk hracích karet Stukeley typu ze soukromé sbírky. Označení výrobce signaturou HF na 6 žaludové, na žaludském esu jednorožec se stuhou (ve stuze neurčený nápis) držící štít s písmenem Z (v té době obvyklá zkratka pro Zittau - Žitava) a dále ozdobné Z na kulovém esu. Podle signatury (HF) jde pravděpodobně o **karty Johanese Fletzela**, nerozřešenou otázkou asi zůstane, zda je vyrobil během svého pobytu v Praze (na export) nebo ještě za svého působení v Německu (viz IV.7. a, b). Případná námitka, že by mohlo jít o karty Hanse Foerster (rovněž signatura HF) neobstojí, protože tento kartýř byl činný ve Vídni a tyto karty mají zřetelnou vazbu na Německo (viz znak města Žitavy na žaludském esu).

IV. 9. Nález z hradu Karlštejna - celkem 6 listů ručně kolorovaných karet, z různých her, jak německého tak francouzského okruhu.

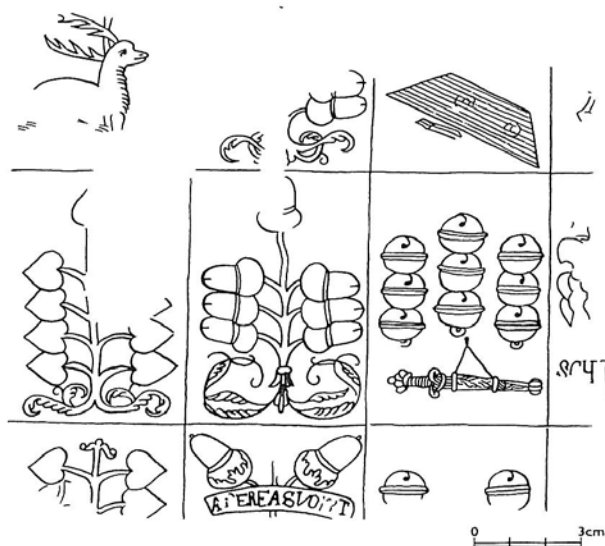
Signatura na žaludském esu E S (opět Stukeley typ - Jednorožec se stuhou). Český původ nelze prokázat a u karet francouzských v této době ani přepokládat.

IV. 10. Nález nátisků hracích karet v klášteře Premonstrátů na pražském Strahově

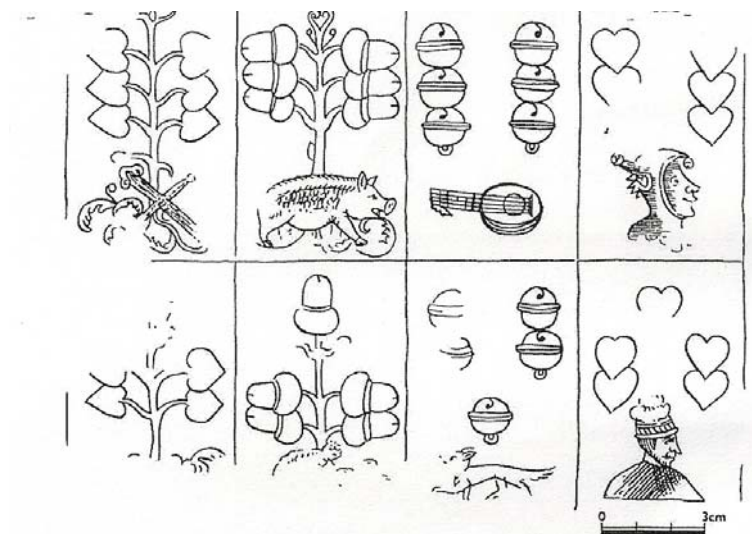
Nález tvoří celkem soubor nátisků karetních her vyjmutých z knižních vazeb blíže neurčených svazků, celkem se jedná 3 karetní soubory, z nichž 2 jsou signovány a jeden je nesignovaný, zato nese označení doby vzniku.

IV.10.a. Hra výrobce Andrease Voigta, nekolorovaný dřevorytový nátisk 12 karet, sejmutý z knižní vazby (knihovna kláštera premonstrátů Strahov). Karty jsou německé provenience.

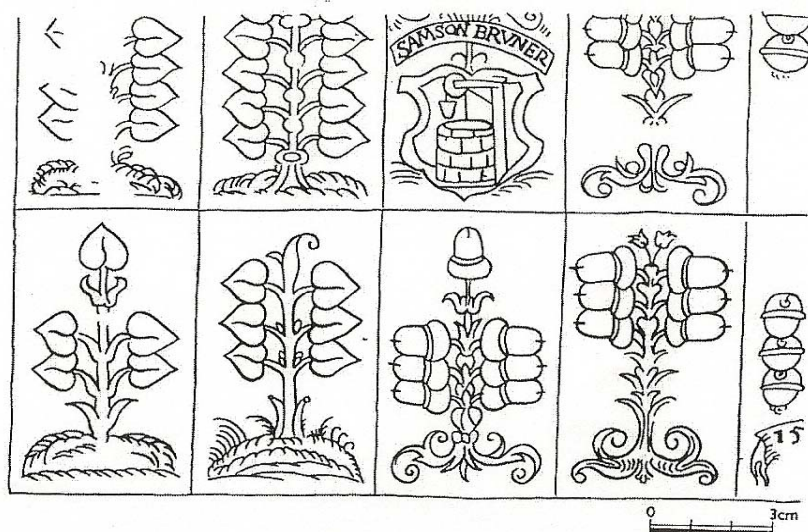

IV.10.b. Hra neznámého výrobce, nekolorovaný dřevorytový nátisk 21 karet, sejmutý z knižní vazby (knihovna kláštera

premonstrátů Strahov). Karty jsou pravděpodobně německé provenience.

IV.10.c. Hra výrobce Samsona Brunnera, nekolorovaný dřevorytový nátisk 12 karet, sejmutý z knižní vazby (knihovna kláštera premonstrátů Strahov). Jde o dřevorytový nátisk karet z r. 15., autorství je doloženo v nápisu ve stuze na zeleném esu. Karty jsou německé provenience.

IV.11. Nález nátisku hracích karet nalezených bibliotékářem Národního muzea A. Vrtátkem ve Smolných knihách pardubických (nerozřezané archy, vlepené na vnitřní straně desek). Technicky jde o dřevoryt, Jde o kompletní hru - celkem 32 hracích listů. Na žaludském esu je vyobrazen jednorozec s terčem a písmenem Z a nápisem označující letopočet vzniku ve stuze - MDCLV. Standardně jsou tyto karty připisovány Bartolomějovi Štikovi, který bývá ztotožňován s písařem Starého města pražského Bartošem (Bartoš od sv. Jiljí) - Z.

Winter, Řemeslnictvo a živnosti XVI. Věku, Z. Štáhlavský, Stukeley cards in the Prague Muzeum. Domnívám se, že toto tvrzení si zasluhuje podrobnější rozbor. Z. Winter ve své knize uvádí jednak soupis malířů činných v Praze v 16. st. a dále uvádí, že "ne každého mistra malíře řemeslo živilo. Čtemeť o jednom, že se dal na městské písařství (Bartoš)" a dále v samotném soupisu uvádí pod heslem Štika Bartoloměj "kartnýř na St. m. 1551 přijal městské právo... Tuším, že je to onen Bartoš kartnýř, jenž v r. 1549 dán byl do vězení, že karty dělal na St. m. nemaje městského práva a znamení pánů Žitavských na nich tiskl je Štika. Rukojmím mu byl tehda Hanuš papírník". Z. Štáhlavský pak ve svém shora uvedeném článku (pro časopis International Playing Card Society) již jako autora přímo uvádí Bartoše.

Městský písař Bartoš (od sv. Jiljí) byl zámožným měšťanem, obchodníkem s plátnem a kronikářem. Jeho základním dílem je "Chronica de seditione et tumultu pragensi" - Kronika o pozdvižení jedněch proti druhým v obci pražské z r. 1524, (známá též jako Kronika pražská). Díky svým luteránským postojům byl téhož roku vypovězen z Prahy, kam se vrátil až v r. 1529.

O kartýři Bartoloměji Štikovi jsem nenalezl jiný záznam než v citovaném díle Z. Wintera a dalším Winterově díle „Český průmysl a obchod XVI. Věku“, kde uvádí „Mezi kartnéři, kteří iluminovali karty, vyskytuje se v této době malíř zajisté Čech; slul Štika“ a v poznámce pod čarou dále uvádí odkaz na shora citované dílo a dodává "Ale ostudu měl z toho, že tiskl na kartách značku žitavskou, k čemuž ho bezpochyby měl papírník Frey, jeho nakladatel".

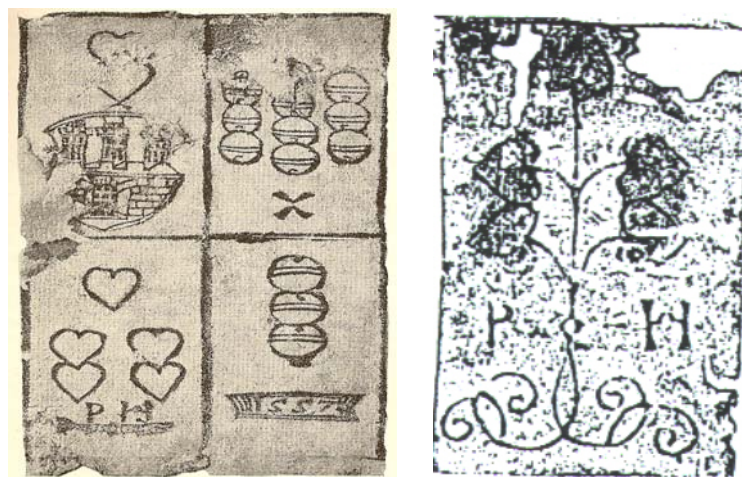
Ze shora uvedených citací se domnívám, že nelze ztotožnit osoby písaře Baroše od sv. Jiljí a kartýře Bartolěje Štiky jednak pro poměrně velký časový rozpor - písař Bartoš své vrcholné dílo píše v r. 1524 a konflikt kartýře Štiky se zákonem je datován až rokem 1549, tedy o 25 let později. Písař Bartoš byl zámožný obchodník a vážený měšťan, zatímco kartýř Štika byl prakticky bez vlastních prostředků, když byl nucen papírníkem Freyem k pochybným obchodním praktikám. Winter také Štiku řadí mezi koloristy - z toho vyplývá, že by karty spíše pouze koloroval, nikoli vytvářel vlastní dřevorytové předlohy (což byl odpovídalo zavedené praxi, protože nebylo pravidlo, že celý výrobní postup při výrobě karet byla musela provádět táž osoba).

Možnou shodu osob však především vyvrací fakt, že písař Bartoš umírá roku 1535.

Domnívám se tedy, že karty připisované Bartošovi - Štikovi nejsou české provenience, ale jde o původní německý tisk.

IV.12. Nález karet signovaný PH, deponovaný v Muzeu hl. m. Prahy. Dřevorytový nátisk nese na červeném esu znak Starého Města a na červené a zelené sedmičce signaturu autora PH. Celkem je v depozitu muzea 5 nátiskových archů. Karty jsou českého původu a jejich datace je možná podle kulové trojky rokem 1577.

IV.13. Karty německého výrobce Siegmunda Becka. Jsou uložené v Muzeu hl. m. Prahy a byly jako akvizice zakoupeny v r. 1987 v antikvariátu v Dlážděné ulici.

IV.14. Raritní nález představuje nátisk 3 hracích karet umístěných na vnitřní straně relikviáře Brně. Karty nejsou signovány ani vročeny, vzhledem ke stáří relikviáře a technickému zpracování karet je možné je zařadit do zkoumaného období (konec 16. st.).

IV.15. Nález karet z Petrášova paláce v Olomouci z r. 1998

Při rekonstrukci Petrášova paláce byly nalezeny především velmi cenné historické kachle, ale v zásypu klenby 2. patra byla nalezena i torza hracích karet. Celkem se jedná pouze o 3 karty, z nich každá patří do jiné hry. Jedna karta se dochovala prakticky celá, jedna v relativně velkém zlomku a poslední je opravdu malý fragment. 2 karty z nálezů patří do skupiny karet německých, fragmentální zbytek pravděpodobně patří do hry francouzské, popř. do hry s latinskými kameny. Výrobce karet nelze určit, dobové zařazení zkoumanému období odpovídá, neboť koresponduje se stářím nalezených kachlů, které pochází doby renesanční přestavby domu v letech 1576 – 1604. I v tomto případě jde o dřevorytové karty, které jsou kolorovány.

IV.15.a.

IV.15.b.

IV.15.c.

IV.16. Nález z kostela sv. Jakuba v Prachaticích z r. 2005. Fragmentální nález karet byl realizován při opravě varhan na kůru kostela. Společně s kartami byly nalezeny mince, knoflíky, hřeby a další historický materiál, který spadá do období od 2. poloviny 15. st. až do st. 19tého. Konkrétní výsledky zkoumání nalezených předmětů nebyly zatím zveřejněny.

IV.17. Nález fragmentů karet ve františkánském klášteře v Kadani. Jde o torzální nález 7 karetních listů, které celkem náleží do 4 různých her a zajímavé je, že spadají do poměrně rozsáhlého časového období od 16. st. až k přelomu st. 18 a 19. st. I karty, které spadají do zkoumaného období jsou provedeny dřevorytem a kolorovány. Na svoji dobu představují nadprůměrně kvalitní produkci. Zajímavý je i fakt, že převažují karty s latinskými kameny, pouze jedna karta je ze hry německé (spodek červený). To lze vysvětlit faktem, že německé karty (označované též jako selské) používal ke hře spíše prostý lid, zatímco příslušníci kléru se věnovali hrám vznešenějším, reprezentovanými obvykle kartami s emblematikou francouzskou či latinskou. Žádná z karet není datována ani signována.

IV.17.a.

IV.17.b.

IV.17.c.

Kadaňský nález obsahuje ještě fragment karty s nápisem Hussar, ale ta pochází z dob pozdějších, pravděpodobně až z přelomu 18. a 19. st.

IV.18. Nález karet z Vladislavského sálu z r. 2008.

Jedná se o fragmenty několika her, z nich některé (menší část) spadají do okruhu her s francouzskou symbolikou a větší část pak mezi hry s kameny německými. Část nálezu je zachována v rozsahu, který svojí velikostí umožňuje přímé zkoumání a zařazení do doby vzniku a kulturního rámce, část je natolik fragmentální, že bude nutné vytvořit komplexnější obraz konkrétních listů, ale zde je výsledek velmi nejistý.

Z dosavadního zkoumání je patrné, že zásadní význam mají nálezy německých karet, a to zejména 2 karetní hry (neúplné)

s jasným označením svého původu v Praze a jedna karetní hra pocházející z německého Pasova.

Velmi zajímavé jsou i nálezy dalších listů, na kterých lze doložit alespoň signaturu výrobce (popř. jiné části nálezu – část pásky s označením WIEN a další páska s torzem nápisu).

Podle velikosti jednotlivých karet, kontur kresby a její kolorace a podle reversních stran karet bude v budoucnu možné sestavit přesnější obraz jednotlivých her než jaký umožňuje stávající inventarizace.

Karty jsou vyrobeny na svoji dobu standardním způsobem – jde o dřevoryty, převážně kolorované. I z tohoto faktu je zřejmé, že se nejedná o karty, které by používala šlechta, ale spíše řemeslný lid, Pro účely dvora se vyráběly karty v mnohem luxusnějším provedení

IV.18.a. Hra s německými kameny (neúplná) signovaná IHMARIMIR, Pasov, Německo

Velmi zajímavá je postava anděla na červeném esu. Obvykle je na kartě s označením výrobce zobrazováno zvíře, typicky medvěd či lev, u karet Stukeley typu pak jednorožec.

IV.18.b. Hra s německými kameny (neúplná) signovaná Josef Thill, Praha, vročno 1591 (Technické zpracování : dřevoryt, kolorovaný, karty vyrobené z vrstveného a slepeného papíru)

Naprosto zásadní nález pro poznání nejstarších hracích karet domácí provenience (je jasný domácí původ i označení výrobce). Kompozičně zdařilé žaludské eso se jménem výrobce ve stuze a znakem Prahy.

IV.18.c. Hra s německými kameny (neúplná). Hra je signovaná a vročená. Bohužel signatura je poškozená, takže jméno výrobce nelze určit. Zato je zřejmý pražský původ hry (nápis PRAG na žaludském esu) a rok výroby – 1587. Techniky je hra provedena stejně jako hra předešlá. Žaludské eso je kompozičně méně zdařilé než eso Josefa Thilla, ale i v tomto případě jde o zásadní nález, který dokresluje naši představu o kartýřském řemesle v nejstarších dobách.

IV.18.d. 2 německé karty : dvojka kulová, osmička kulová

IV.18.e. Karty s německými kameny - neúplné, Signatura : H L, vročeno 1580

IV.18.f. Torzo karty se signaturou C/G (?)H

IV.18.g. Část pásky z tiskového archu s nápisem WIEN

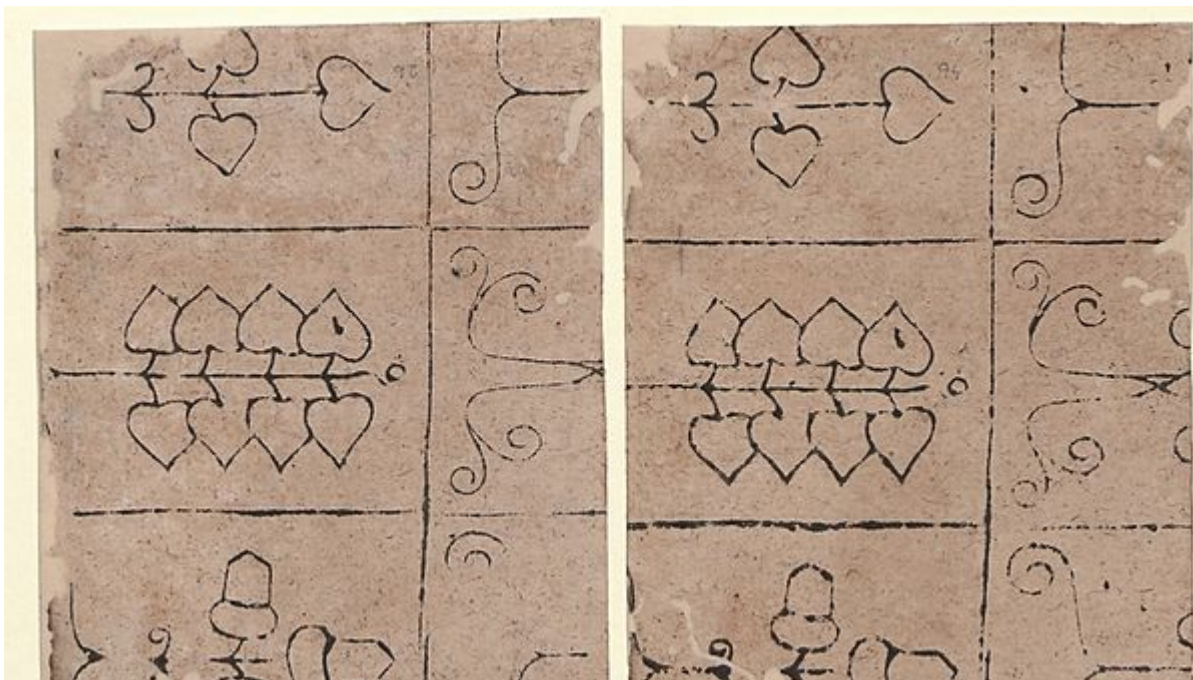

IV.18.h. Část pásky z tiskového archu s nápisem ...ING Z

Mohlo by jít o konec jména kartýře ...ING a počáteční označení místa původu. Vzhledem k dalším nálezům v Čechách a blízkosti hranic s Německem může jít o Žitavu (ZITAU)

IV.19. Nátisk karet z Vědecké knihovny v Olomouci z r. 2010. Karty byly nalezeny v deskách knihy Konráda Gesnera z roku 1565, pocházejí tedy nejpozději z tohoto roku. Vzhledem k tomu, že žádná z karet není signována, nelze kvalifikovaně doložit jejich český původ. Karty jsou standardně provedeny dřevorytem, byly restaurovány a jsou zařazeny ve sbírkách knihovny. Velkým přínosem je, že nález si lze prohlédnout na internetových stránkách této instituce.

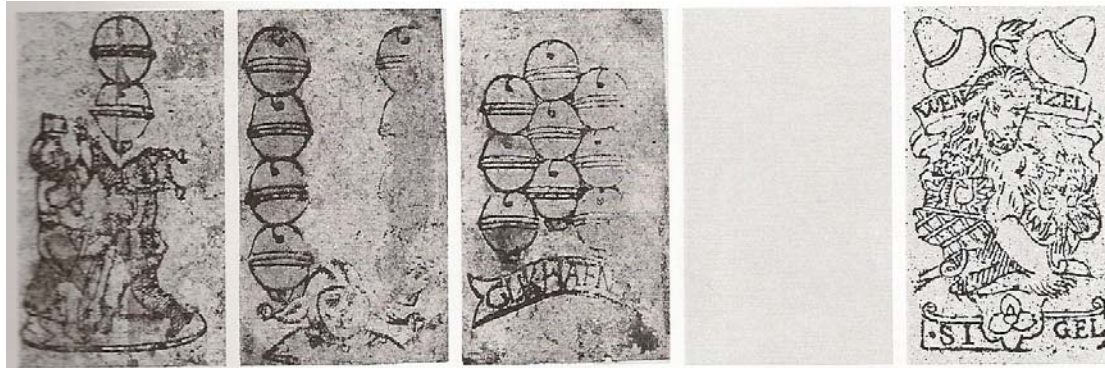

IV.19. Podle poznámek ing. Z. Štáhlavského, které jsem měl při této práci k dispozici, se nachází v depozitáři Národního muzea torzo 5 karet špádové hry, pocházejících z nálezů v Michalském klášteře, učiněného v době panování Josefa II. Tento nález také zatím nebyl nijak zpracován.

Apendix 1 - České karty v cizích sbírkách

Pro doplnění a srovnání dále uvádím 2 hry ze světových sbírek.

A. Nátisk karet Wentzela Siegla z Chebu (provenience : Deutschen Spielkarten-Museum Lenifelden-Echterdingen), v literatuře datované r. 1566, označení výrobce na žaludském esu.

B. Karty anonymního autora, určené do r. 1521 s místem výroby v Chebu. Tyto karty Stukeley typu, údajně české výroby (provenience Caryho sbírka, Knihovna Univesity v Yale, USA) popsal J. Sobota ve svém článku „Background and history of a deck of late gothic Playing Cards“, Yale Univ.Gazette, Oct. 1992. Vzhledem k chybějící dataci na kartách i signatuře se domnívám, že jde o případ, kdy určení karet jako českých pouze na základě faktur, že byly ve stejném nálezu jako jáchymovské tolary, je unáhlené a i datace do první čtvrtiny 16. st. velmi optimistická.

Apendix 2 - Hofämterspiel

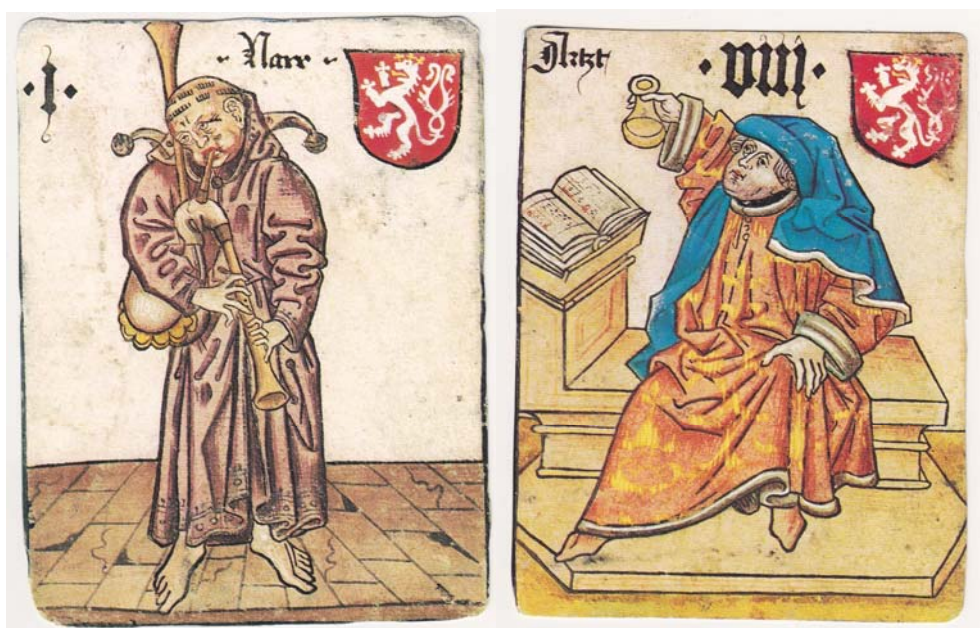
Tato vzácná karetní hra byla nalezena ve sbírkách kuriozit arcivévody Ferdinanda Tyrolského na zámku Ambras. Její originál je dnes uložen ve Vídni. Její autor není znám, ale jisté je, že hru zhotovil profesionální umělec, pravděpodobně působící při královském dvoře. Podle tradice byla tato hra zhotovena jako svatební dar pro českého krále Ladislava Pohrobka při jeho plánované svatbě s francouzskou princeznou Magdalenou v 1457. České autorství těchto karet nejde ani doložit, ani vyvrátit. Technicky je hra provedena

dřevorytem, velmi precizně a detailně zpracovaným a kolována. Jako karetní znaky jsou použity heraldické znaky Německa, Uher, Francie a Čech (v této souvislosti stojí za povšimnutí, že Ladislav byl králem Rakouským, Uherským a Českým, jeho nevěsta byla francouzská princezna).

Hra se sestává celkem z 48 listů (4 barvy po 12 hodnotách), kromě bodových karet obsahuje figury – krále, královny, dále jednotlivé skupiny působící při královském dvoře (hofmistři, maršály, dvorní dámy a blázny) a jednotlivé profesní skupiny (holič, lékař).

Zajímavý je osud této hry za protektorátu. Po okupaci Československa v r. 1939 vyšel v časopise Zdroj článek o hře Hofämterspiel a jako ilustrační doprovod byly uvedeny karty holiče s německým znakem a karta blázna z české herní řady, avšak znak Českého království byl vymazán.

Zasluhou pana Zdeňka Štáhlavského, našeho čelního sběratele karet, který o Hofämterspielu psal do odborné zahraniční literatury byla karta blázna, která bývala ze setrvačnosti uváděna jako karta s českým znakem, nahrazena jinou českou kartou – postavou lékaře.

blázen

lékař

V. Závěr

Na základě zkoumaných nálezů můžeme jednoznačně tvrdit, že veškeré prokazatelně české karty jsou karty s německou symbolikou. Jedná se o nejběžnější a nejpopulárnější formu karet, určenou spíše širokým lidovým vrstvám a vojákům. Tomu odpovídají i výjevy na kartách, které jsou mnohdy vojenské (landsknechtské) a u karet stukeley typu odkazují na tradici hornickou. Výjimkou nejsou motivy zvíře a lovu a ani žánrové obrázky. Z u nás nalezeného materiálu lze jako jednoznačně českou produkci určit karty z Chebu z 1566 výrobce Daniela S, karty označené Latzkron - Egger. Dále karty z Prahy - Joachim Sorg (1565), Merten Metzner (1563), Johann Fletzel (1606, 1616), výrobce se signaturou PH - znak Prahy (1577), Josef Thill (1591), nečitelná signatura - karty se znakem Prahy (1587). Jako nečeskou produkci je nutno vyloučit karty ze Slezského muzea v Opavě a karty dosud připisované Bartoloměji Štikovi-Bartošovi.

Karty francouzské a italské (latinské), které sloužily k zábavě vyšších společenských vrstev jsou v nálezech zastoupeny v minimální míře a lze se s velkou mírou pravděpodobnosti domnívat, že se jednalo o produkci z dovozu. Tuto domněnku potvrzují zápisy ze soupisu „Registra ungeltní ode mne Adama Riehlera z Ryzeňska, J. M. C. gegenhendlera nad ungeltem ve Starém městě Pražském“ z r. 1597, kde jsou na více místech jako zboží podléhající clu uvedeny karty vlašské.

Nicméně i ostatní nálezy karet z našeho území jsou v evropském kontextu zajímavé. Na jejich vrcholy stojí karty z Pasova nalezené ve Vladislavském sále.

V souladu s nejběžnější technikou výroby karty jsou veškeré nálezy provedeny dřevorytem, mnohdy kolorovaným. Nátisky, které byly jako makulatura použity do knih, kolorovány nejsou. Grafická úroveň kolísá podle schopností jednoho každého výrobce.

Závěrem můžeme konstatovat, že doložená karetní produkce zařazuje české země k nejstarším výrobcům karet v Evropě. Je proto škoda, že se českým kartám z historického hlediska zatím věnovala minimální pozornost a propagace. Musíme se smířit s faktem, že díla mnohých výrobců, které známe jménem, jsou pravděpodobně navždy ztracena. Oproti tomu je potěšitelná skutečnost, že naši archeologové přicházejí s nálezy novými, které přinášejí nejen nová jména, ale především výsledky práce těchto zapomenutých mistrů (v tomto smyslu je unikátní nález ve Vladislavském sále) a že tyto nálezy se těší jejich kvalifikované pozornosti. Dobrou zprávou pro karty je fakt, že se neustále rozrůstá okruh jejich sběratelů a milovníků z řad neprofesionálů a že tito lidé (nově organizovaní v občanském sdružení Club sběratelů hracích karet) mohou svými znalostmi pomoci doplnit práci profesionálních archeologů.

Použité prameny:

1/ Internet

2/ Literatura:

Z historie evropské knihy, P. Knedil, Svoboda 1989

Hrací karty v Praze, katalog výstavy, Svátek J., Štáhlavský Zd., Praha 1989

Homo ludens pragensis, Hájková M., Archeologické rozhledy 1997

Staré karty z roku 1565, 1606, 1779, Beneš F., Památky archeologické 1874

Staré karty, Blažej F., Světozor 1873

Staročeské hrací karty, Dolanský A., Český lid 1909

Z minulosti karetní hry v Čechách, Honl I., 1947

Český průmysl a obchod v XVI. věku, Winter Z., 1913

Řemeslnictvo a živnosti 16. věku, Winter Z., Praha 1909

Z městských živností, Winter Z., výbor ze spisů Z. Winter, J. Otto

Z měšťanských živností, Winter Z., J. Otto Praha 1904

Z her a zábav staročeských, Zíbrt Č., Moravská biblioteka 1889

Karty, hráči, karetní hry, V. Omasta, Ravik S, Praha 2007

Příběh sedmi vynálezů, Korda J., St. pedagogické nakladatelství Praha 1968

Přehled polygrafie, Bláha R., SNTL Praha 1963

Hrací karty nalezené při záchranném archeologickém výzkumu v interiéru františkánského kláštera v Kadani, Vondráček Radim, PhDr., vedoucí odd. užité grafiky UPM v Praze, nepublikováno (se souhlasem autora)

Chartarius Martinus Skorupka, his Playng-Card od 1595 and The Silesian Playnig-Cards of 1547, Sabela R., The Playnig-Card, Journal of the International Playing-Card Society (XXI, No 3, únor 1993)

Altdeutsche Spielkarten 1500 - 1650, Hoffmann D,

500 Jahre Leipziger Spielkarten, Suma W., IPCS

Der Hofämterspiel, Štáhlavský Zd., Sběratel 1996

Des Schönsten deutschen Spielkarten, 32 farbige Tafeln, Insel-Bücherei Nr. 755, Hellmut Rosenfeld, Ervin Kohlmann

Katalog Národní knihovny

Poslední jihlavský malíř karet, Ladislav Vilímek, Z jihlavských archivů, internet

Malíři Karet v Jihlavě, Ladislav Vilímek, dtto

3/ materiály zapůjčené ze soukromých sbírek